

بررسی برنامه‌های درسی کارشناسی کتابداری و اطلاع‌رسانی

محسن نوکاری¹

چکیده

هدف مقاله حاضر، مقایسه برنامه‌های درسی دوره کارشناسی کتابداری و اطلاع‌رسانی در پیش و پس از انقلاب است. از برنامه‌های پیش از انقلاب دو برنامه اجرا شده در دانشگاه‌های تهران و تبریز (آذربادگان سابق)، و از برنامه‌های پس از انقلاب سرفصل‌های مصوب سال‌های 1369 و 1375 مورد بررسی قرار گرفته‌اند. ابتدا دو برنامه پیش از انقلاب با یکدیگر، و سپس هر دو برنامه با برنامه‌های مصوب، از نظر تنوع موضوعی و تغییرات شکل گرفته در برنامه‌های جدید، مقایسه شده‌اند. مقایسه موضوعات درسی دو برنامه پیش از انقلاب 66/67 درصد اشتراک در محتوا را نشان می‌دهد. تنوع موضوعی در برنامه‌های مصوب پس از انقلاب کم‌تر شده و تفاوت‌های آن‌ها با برنامه‌های پیش از انقلاب، بیش‌تر در نام درس‌ها و تعداد واحدها، بویژه تعداد واحدهای عملی است. نه تنها در برنامه‌های مصوب پس از انقلاب درس جدیدی در زمینه اطلاع‌رسانی و فناوری‌های جدید به برنامه اضافه نشده، بلکه درس «علوم اطلاعات» از برنامه پیش از انقلاب دانشگاه تهران نیز حذف شده است. همین امر در مورد حذف درس «روش تحقیق» صادق است. برنامه پیشنهادی دانشگاه فردوسی مشهد در سال 1380 تا حدود زیادی فراگیران را با محیط‌های اطلاعاتی جدید و فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات آشنا می‌سازد.

کلیدواژه‌ها: آموزش کتابداری، برنامه‌های درسی گروه‌های آموزشی کتابداری و اطلاع‌رسانی،

ایران

مقدمه

پیشرفت‌های اخیر در فناوری‌های جدید اطلاعات و ارتباطات، دنیا و روند و نوع کار کتابخانه‌ها را متحول ساخته است. این امر بر کارکرد درونی همه سازمان‌ها و نهادها اثر گذاشته و کتابخانه‌ها نیز از آن تحول اثر پذیرفته‌اند. همان‌طور که «باکلند» (Buckland, 2000) می‌گوید، رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی همواره به‌طور تنگاتنگی به فناوری متکی است، چون عمده‌تأ با اسناد سروکار داریم. تحول در شالوده فناوری به این معنا است که با تحول فناوری، ما نیز می‌توانیم و باید نواندیشی کنیم و تمام کارهایمان را دوباره طراحی کنیم. اکنون دامنه خدمات کتابخانه‌ها از مرزهای سنتی فراتر رفته و آن‌ها به مراکز دسترس‌پذیرسازی اطلاعات تبدیل شده‌اند. این تغییرات مستلزم تغییر در آموزش‌های لازم برای کتابداران و اطلاع‌رسانان است تا آنان بتوانند در آینده و در محیط جدید به خوبی ایفای نقش کنند و به نیازهای بازار کار پاسخ مثبت دهند، چون طراحی برنامه درسی همواره در ارتباط با نیازهای بازار کار و تصور کارفرمایان از مهارت‌های حرفه‌مندان است. در واقع، بازار کار تعیین‌کننده نوع آموزش لازم برای افراد در جامعه می‌باشد.

هدف این مقاله بررسی تغییرات برنامه‌های درسی کارشناسی کتابداری و اطلاع‌رسانی از ابتدای پیدایش

۱. نگارنده مراتب تشکر و قدردانی خود را از جناب آقای دکتر محمدحسین دبانی، استاد بازنشسته دانشگاه فردوسی مشهد به خاطر راهنمایی این مقاله اعلام می‌دارد.

تاکنون است. آموزش کتابداری در ایران سابقه‌ای 37 ساله دارد. در این مدت همان‌طور که ذکر شد تحولات بسیار زیادی در محیط اطلاعاتی دنیا، و از جمله در ایران رخ داده است. می‌خواهیم ببینیم در این مدت چه تغییرات و تحولاتی در برنامه‌های درسی این رشته، چه پیش و چه پس از انقلاب اسلامی ایجاد شده است. برای این منظور ابتدا لزوم تحول در برنامه‌های درسی این رشته در منابع پی‌گیری، و سپس برنامه‌های پیش از انقلاب و پس از آن بررسی خواهند شد و در انتها به تحلیل آن خواهیم پرداخت.

لزوم تحول در برنامه‌های درسی

در این زمینه مطالب پراکنده زیادی به زبان فارسی وجود دارد، اما عصاره آن‌ها در چند مقاله و گزارش تحقیق که در زیر به آن‌ها پرداخته می‌شود، ارائه شده است.

منابع داخلی

«دیانی» (1362) در نقدی بر برنامه دوره کاردانی کتابداری مشکلات اجرایی نحوه تنظیم برنامه را مشخص می‌کند. وی بر سه نکته تأکید دارد: (1) اعمال ترتیب ارائه درس‌ها مطابق با ترتیب منطقی مطالب نیست؛ (2) سرفصل درس‌ها همپوشانی دارند؛ (3) منابع اعلام شده برای درس‌ها کفایت نمی‌کنند. مورد دوم توجه برنامه‌ریزان را جلب می‌کند و در اصلاح سرفصل‌ها اعلام می‌شود که استفاده از منابع معرفی شده اختیاری است. نویسنده پیشنهاد می‌کند برخی درس‌ها با هم ادغام شوند.

«دیانی» (1372) در مقاله‌ای با عنوان «ارزیابی برنامه‌های درسی رشته کتابداری در سطح کارشناسی» با ارائه شواهد نشان می‌دهد که: (1) کمیت و کیفیت نیروهای انسانی گروه‌های آموزش کتابداری چه مقدار زیر حداقل لازم برای راه‌اندازی برنامه آموزشی است؛ (2) تعداد ساعات کارورزی‌ها زیاد است و حق‌التدریس مناسب آن‌ها پرداخت نمی‌شود و مدرس انگیزه‌ای برای جدی گرفتن آن‌ها ندارد؛ (3) بسیاری از گروه‌های آموزشی، کتابخانه و آزمایشگاه مناسب کتابداری ندارند؛ (4) پنج درس از 19 درس دوره کارشناسی فاقد کتاب درسی مناسب است؛ (5) درس‌های گرایش فاقد ارتباط و نظم درونی هستند؛ (6) محتوای دروس گرایش با هدف برنامه، توانایی‌های دانشجویان و امکانات آموزشی همخوانی ندارد و برای بسیاری از این درس‌ها مدرس مناسب وجود ندارد.

بنابر استدلال‌هایی که در موارد بالا ارائه شده‌اند، پیشنهادهایی برای کاستن از درس‌های کارورزی، جایگزین کردن درس «روش تحقیق» با «گزارش‌نویسی»، افزایش درس «پایگاه‌های اطلاعاتی»، ادغام درس «تاریخچه کتابخانه» و «مقدمات کتابداری» در درس «مبانی و تاریخچه اطلاع‌رسانی» و... ارائه شده‌اند.

«دیانی» (1379) در مقاله دیگری تأثیر فناوری اطلاعات را بر محتوای رشته، دلیل اصلی لزوم تحول برمی‌شمارد و ضرورت این تغییر را بیشتر ناشی از دو ویژگی ذکر می‌کند:

1. تغییر در ابزارها و نیاز به هماهنگی با ابزارهای جدید؛

2. تشدید نیاز به مهارت‌های استفاده از ابزارها.

وی همچنین با توجه به تحولاتی که فناوری اطلاعات در انجام عملیات کتابداری به وجود آورده است، بر توجه به جنبه‌های نظری دروس و کاستن از حجم عملیات دستی تأکید می‌ورزد و سیاهه دروس پیشنهادی خود را ارائه می‌کند.

«فتاحی» (1379) به بررسی تحولات به وجود آمده در محیط اطلاعاتی می‌پردازد و این تحولات را ناشی از تحول در تولید و فراهم‌آوری، ذخیره و سازماندهی و دسترسی به اطلاعات می‌داند. وی سپس الگویی نظری

برای نوع آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی ارائه می‌کند که بر تفکر خلاق و تحلیلی در آموزش دروس این رشته مبتنی است. او نتیجه‌گیری می‌کند که با توجه به بستر چندرشته‌ای و میان‌رشته‌ای حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی، هرگونه تحول در رشته‌های دیگر، باید تحول در این رشته را به دنبال داشته باشد. همچنین با توجه به تحولات فناوری‌های نوین، بازنگری مداوم در برنامه‌های آموزشی این رشته را ضروری می‌داند.

«جوکار» و «حمدی‌پور» (1380) در پژوهشی به بررسی نظرات اعضای هیئت علمی و دانشجویان مقطع کارشناسی ارشد و دکتری رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه شیراز درباره برنامه درسی آن دوره می‌پردازند و درمی‌یابند که 34 درصد از پاسخ‌دهندگان، برنامه‌های درسی این مقطع را در مقایسه با برنامه‌های درسی کشورهای مشابه، ضعیف ارزیابی کرده‌اند و بیش از 52 درصد پاسخگویان اعتقاد داشتند برنامه‌های این دوره کمتر از 25 درصد با فناوری‌های روز هماهنگی دارند. آنان پیشنهادهایی برای حذف، اضافه و ادغام دروس این دوره ارائه می‌دهند. در این پژوهش نیز بر لزوم تحول در برنامه‌های درسی، کم و بیش مشابه با آنچه که در مقاله «دیانی» (1379) آمده بود، تأکید شده است.

منابع خارجی

در بررسی منابع خارجی به دو کشور کمتر توسعه یافته تایلند و پرتوریا در آفریقای جنوبی و دو کشور کانادا و آمریکا توجه می‌شود. دانشکده‌های تایلند اکنون برنامه‌های خود را توسعه داده و برای پاسخگویی به نیاز بازار کار، آن‌ها را تغییر داده‌اند. برنامه درسی رشته کتابداری که برای اولین بار در سال 1959 در دوره کارشناسی در یک دانشگاه افتتاح شد، یکی از برنامه‌هایی است که باید تغییر یابد و با استفاده از فناوری جدید، بهنگام شود تا میزان ثبت نام در آن افزایش یابد. اکنون در آنجا اکثر گروه‌ها از کتابداری به اطلاع‌رسانی تغییر نام یافته‌اند. در برنامه‌های درسی، تجدیدنظر شده و آموزش رایانه و فناوری‌های جدید به این برنامه‌ها اضافه شده‌اند. دروس «نظام‌های مدیریت»، «نظام‌های خودکار کتابخانه»، «ذخیره و بازیابی اطلاعات»، «فناوری اطلاعات»، «کاربرد چندرسانه‌ای‌ها و واژه‌پردازها» به برنامه‌های دوره کارشناسی اضافه شده‌اند (Hanpol, 1998).

گروه کتابداری دانشگاه پرتوریا² در آفریقای جنوبی که بزرگ‌ترین گروه در این رشته است، به طور منظم در برنامه درسی خود بازنگری می‌کند تا توانایی‌های کاربردی دانشجویان را افزایش دهند. اگرچه هنوز درس‌های سنتی مانند «فهرست‌نویسی» و «مرجع» با ساعاتی کمتر آموزش داده می‌شوند، اما فراگیران باید برای مشاغل نظیر کاربردهای پیشرفته رایانه و خدمات اطلاع‌رسانی اجتماعی آماده شوند. اکنون درس‌های اصلی مانند «بازیابی اطلاعات»، «سازماندهی اطلاعات»، «مدیریت سازمان‌های اطلاع‌رسانی»، «کاربر پژوهی» در برنامه درسی یک مقطع تدریس می‌شود. برخی گروه‌ها به خاطر داشتن نام «کتابداری» که حالتی بازدارنده در ثبت نام دانشجویان جدید دارد، تعطیل شده‌اند و بعضی اسم رشته و مقاطع و ماهیت دروس را تغییر داده‌اند. تغییرات از برنامه‌های سنتی به سوی برنامه‌های جدید و استفاده از فناوری‌های جدید است (Coetzee & De Boer, 2000).

تردیدی نیست که برای همگام شدن با انقلاب فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات، دانشکده‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی باید دانشجویان را برای کار در انواع کتابخانه‌ها و نیز مشاغل اطلاع‌رسانی فراتر از کتابخانه‌ها (مانند نشر الکترونیکی، داد و ستد اطلاعات، مدیریت وب، و مدیریت شبکه‌های داخلی) آماده سازند. چنانچه دانشکده‌های کتابداری تدریس دروس اصلی را همزمان با توسعه و بازنگری برنامه درسی و

به منظور همگام شدن با پویایی فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات و نیازهای کشور و جامعه ادامه دهند، دانش‌آموختگان با توانایی‌های اساسی لازم، وارد بازار کار می‌شوند (Begum & Bahri, 2000).

«بهشتی» (1380) در پژوهشی، دورنمایی از برنامه آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی آمریکا و کانادا ارائه می‌کند. وی برنامه درسی و موضوعات مطرح در آن برنامه‌ها را دسته‌بندی می‌کند و به این نتیجه می‌رسد که در تمام برنامه‌های دانشگاه‌های آمریکا و کانادا، بیش‌ترین عنوان درسی که تکرار شده، درس «فناوری اطلاعات» است. او این امر را ناشی از تغییر در برنامه‌های آموزشی این رشته در سال‌های اخیر می‌داند و می‌افزاید سهم موضوعاتی مانند «پایگاه‌های داده‌ها»، «روش‌های ریاضی»، «مواد غیر چاپی» و «هوش مصنوعی» در آن برنامه‌ها در حال افزایش است. وی با استناد به گزارش آماری «انجمن آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی» (آمریکا) می‌گوید بیش از 50 درصد برنامه‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی در دهه گذشته (دهه 1980) کاملاً تغییر کرده‌اند یا در آن‌ها تجدید نظر شده است.

از مرور کوتاه بالا مشخص می‌شود که لزوم تحول در برنامه‌های درسی در همه جا احساس شده است تا فراگیران با دانسته‌های مناسب‌تر، توانایی پاسخگویی به انتظارات جامعه را داشته باشند. این نیاز به تحول در چند سال اخیر با شدت بیش‌تری احساس می‌شود و نشانه‌هایی از حرکت به سوی تغییر در دانشگاه فردوسی، دانشگاه شهید چمران اهواز و در «انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی» قابل رؤیت است. در این شرایط نگاهی گذرا به آنچه که از ابتدا تا کنون در حوزه درس‌های کتابداری در دوره‌های کارشناسی به‌وقوع پیوسته، می‌تواند اطلاعات سودمندتری برای تغییر در اختیار قرار دهد.

نگاهی به تحول برنامه‌های درسی پیش و پس از انقلاب

در این نوشته، از برنامه‌های پیش از انقلاب اسلامی، دروس تخصصی رشته کتابداری در دو دانشگاه تهران و تبریز (آذربادگان سابق) مورد بررسی قرار گرفته‌اند. نیز دو سرفصل از برنامه‌های پس از انقلاب - یکی مصوب سال 1369 و دیگری مصوب سال 1375 (که دومی، آخرین بازنگری انجام‌شده در سرفصل‌ها است) - بررسی شده‌اند. البته تفاوت چشمگیری بین این دو سرفصل وجود ندارد و فقط در سرفصل دوم تعداد واحدها 6 واحد (سه واحد عملی و سه واحد نظری) کاهش یافته است.

در برنامه پیش از انقلاب دانشگاه تهران 103 واحد و در برنامه دانشگاه تبریز 71 واحد درس تخصصی ارائه می‌شده. در زیر، ابتدا دروس تخصصی در این دو دانشگاه بررسی می‌شوند (جدول 1 و 2).

با نگاهی گذرا به برنامه دانشگاه تهران پیش از انقلاب، متوجه می‌شویم که از 35 عنوان درس فقط 3 عنوان (8/6 درصد) و از 103 واحد درس فقط 10 واحد (9/7 درصد از نظر واحد) عملی و بقیه دروس نظری است. اگر فقط ملاک محاسبه تعداد موضوعات مختلف باشد، در این دانشگاه پیش از انقلاب فقط 19 موضوع درسی ارائه می‌شده است (جدول 3).

اما در دانشگاه تبریز 24 عنوان درس (71 واحد درسی) ارائه می‌شده که از میان آن‌ها یک عنوان کاملاً عملی (کارورزی)، 6 عنوان درس هر کدام یک واحد عملی، و به‌طور کلی 12/7 درصد واحدها، عملی بود. اما برای مقایسه بهتر دو برنامه مذکور، تعداد موضوعات موجود در برنامه اخیر نیز محاسبه شد (جدول 4). برنامه مزبور 17 موضوع درس متفاوت را دربرمی‌گیرد.

در مقایسه بین موضوعات دو برنامه مورد بررسی، متوجه می‌شویم که از کل 36 موضوع، 24 موضوع اول در هر دو برنامه (66/67 درصد)، دوه‌دو از نظر محتوا مشترک هستند، و در هر برنامه 6 موضوع متفاوت (12 موضوع در کل) وجود دارد. افزون بر آن، تفاوت دیگر دو برنامه در تعداد واحدهای موضوعات مشترک است. بیش‌ترین اختلاف در «مواد و خدمات کتابخانه برای کودکان و نوجوانان» (به ترتیب با 8 و 2 واحد)،

«انواع کتابخانه‌ها» (به ترتیب با 12 و 6 واحد)، «مواد غیر کتابی» (به ترتیب 3 و 6 واحد) و «مراجع» (به ترتیب با 11 و 6 واحد) است. به طور کلی به نظر می‌رسد طراحان این دو برنامه بیشتر با توجه به توانایی‌های اعضای گروه خود، درس‌ها را پیشنهاد و احتمالاً ارائه داده‌اند و از سیاست واحدی تبعیت نمی‌کرده‌اند.

جدول 1. دروس مقطع کارشناسی کتابداری دانشگاه تهران (پیش از انقلاب)

ردیف	نام درس	تعداد واحد			ردیف	نام درس	تعداد واحد		
		نظری	عملی	جمع			نظری	عملی	جمع
1	کتابخانه و کتابداری	3	0	3	19	مسائل کتابخانه‌های دانشگاهی	3	0	3
2	مراجع خارجی	2	0	2	20	مراجع اختصاصی	2	0	2
3	تهیه و نگهداری مواد کتابخانه	3	0	3	21	پایان نامه (عملی)	3	0	3
4	مراجع عمومی ایرانی و اسلامی	3	0	3	22	نسخه‌های خطی	3	0	3
5	متون کتابداری به زبان انگلیسی	2	0	2	23	کارورزی (عملی)	2	0	2
6	مواد کتابخانه برای نوجوانان	2	0	2	24	مواد غیر کتابی در کتابخانه	2	0	2
7	مواد کتابخانه برای کودکان	3	0	3	25	فهرست‌نویسی و طبقه‌بندی پیشرفته	3	0	3
8	کارورزی دوره کهد کتابداری (عملی)	0	3	3	26	ساختمان و وسایل کتابخانه	3	3	0
9	کتابخانه و کتابداری	3	0	3	27	کتابداری تطبیقی و بین‌المللی	3	0	3
10	مراجع عمومی	3	0	3	28	علوم اطلاعات	3	0	3
11	بایگانی اسناد	3	0	3	29	روش تحقیق در کتابداری	3	0	3
12	انتخاب و تهیه مواد کتابخانه	3	0	3	30	مرکز مواد آموزشی در مدارس	3	0	3
13	فهرست‌نویسی و طبقه‌بندی (1)	3	0	3	31	فهرست‌نویسی	3	0	3
14	مسائل کتابخانه‌های مدارس	3	0	3	32	طبقه‌بندی	3	0	3
15	مدیریت کتابخانه	3	0	3	33	مواد و خدمات کتابخانه برای کودکان و نوجوانان	3	0	3
16	مسائل کتابخانه‌های عمومی	3	0	3	34	مواد و خدمات کتابخانه برای بزرگسالان	3	0	3
17	فهرست‌نویسی و طبقه‌بندی (2)	3	0	3	35	تاریخ کتابخانه‌های جهان	3	0	3
18	مسائل کتابخانه‌های اختصاصی	3	0	3			3	0	3
		93	10	103		جمع کل جدول			

جدول 2. درس مقطع کارشناسی کتابداری دانشگاه تبریز (آذربادگان) (پیش از انقلاب)

ردیف	نام درس	تعداد واحد			ردیف	نام درس	تعداد واحد			ردیف
		نظری	عملی	جمع			نظری	عملی	جمع	
1	کتابخانه در خدمت جامعه	3	0	3	13	ساختمان و تجهیزات کتابخانه	2	0	2	2
2	فهرست‌نویسی (1)	3	1	4	14	کتابخانه‌های دانشگاهی و اختصاصی	3	0	3	3
3	طبقه‌بندی (1)	3	1	4	15	سازمان و اداره کتابخانه	3	0	3	3
4	چاپ، انتشار و توزیع کتاب	3	0	3	16	کتاب و کتابخانه در ایران	3	0	3	3
5	منابع مراجعه فارسی و عربی	2	1	3	17	طرز استفاده و استعمال آموزش مواد غیر کتابی	3	0	3	3
6	نسخه‌شناسی	3	0	3	18	انتشارات دولتی	3	0	3	3
7	انتخاب مواد برای کتابخانه	3	0	3	19	کتابخانه و وسایل سمعی و بصری	3	0	3	3
8	فهرست‌نویسی (2)	2	1	3	20	خدمات فنی	3	0	3	3
9	طبقه‌بندی (2)	2	1	3	21	کارآموزی عملی در کتابخانه‌ها	0	2	2	2
10	منابع مراجعه خارجی	2	1	3	22	کتابداری تطبیقی	3	0	3	3
11	خواندنی‌های کودکان و نوجوانان	2	0	2	23	بررسی‌های انفرادی مستقل	3	0	3	3
12	کتابخانه‌های عمومی و مدارس	3	0	3	24	سمینار	3	0	3	3
	جمع کل جدول	63	8	71						

جدول 3. موضوعات درسی برنامه دانشگاه تهران (پیش از انقلاب)

واحد	موضوع درسی	ردیف	واحد	موضوع درسی	ردیف
3	ساختمان و تجهیزات کتابخانه	11	9	کتابخانه و کتابداری (تاریخ و اصول)	1
3	کتابداری تطبیقی و بین‌المللی	12	11	مراجع	2
3	مواد و خدمات کتابخانه برای بزرگسالان	13	12	فهرست‌نویسی و طبقه‌بندی	3
3	بایگانی	14	6	انتخاب و تهیه و نگهداری	4
4	پایان‌نامه	15	8	مواد و خدمات کتابخانه برای کودکان و نوجوانان	5
3	علوم اطلاعات	16	6	کارورزی	6
3	روش تحقیق در کتابداری	17	3	مدیریت کتابخانه	7
3	مرکز مواد آموزشی در مدارس	18	12	مسائل انواع کتابخانه‌ها	8
2	متون کتابداری به زبان انگلیسی	19	6	نسخه‌شناسی و نسخ خطی	9
			3	مواد غیر کتابی	10
103	جمع کل جدول				

جدول 4. موضوعات درسی برنامه دانشگاه تبریز (پیش از انقلاب)

واحد	موضوع درسی	ردیف	واحد	موضوع درسی	ردیف
6	طرز استفاده ... مواد غیر کتابی و مواد سمعی و بصری	10	6	کتاب و کتابخانه	1
3	ساختمان و تجهیزات کتابخانه	11	6	مراجع	2
3	کتابداری تطبیقی	12	14	فهرست‌نویسی و طبقه‌بندی	3
3	چاپ، انتشار و توزیع کتاب	13	3	انتخاب مواد برای کتابخانه	4
3	انتشارات دولتی	14	2	خواندنی‌های کودکان و نوجوانان	5
3	خدمات فنی	15	2	کارورزی	6
3	بررسی‌های انفرادی مستقل	16	3	سازمان و اداره کتابخانه	7
3	سمینار	17	6	انواع کتابخانه‌ها	8
			3	نسخه‌شناسی	9
71	جمع کل جدول				

جدول 5. دروس تخصصی کتابداری مصوب 1369

ردیف	نام درس	تعداد واحد		ردیف	نام درس	تعداد واحد	
		عملی	نظری			عملی	نظری
1	مقدمات کتابداری	3	0	15	اداره کتابخانه	3	0
2	مجموعه سازی 1: تهیه و سفارش	1	1	16	مجموعه سازی 2: انتخاب	2	0
3	سازماندهی مواد 1: فهرست نویسی	1	2	17	سازماندهی مواد 3: فهرست نویسی	2	1
4	سازماندهی مواد 2: رده بندی	1	2	18	سازماندهی مواد 4: رده بندی	2	1
5	مرجع شناسی عمومی: فارسی و عربی	1	1	19	مرجع شناسی عمومی (لاتین)	1	1
6	ساختمان و تجهیزات کتابخانه	2	0	20	مرجع شناسی تخصصی	1	2
7	مواد سمعی و بصری	2	1	21	کتابشناسی	1	2
8	مواد و خدمات کتابخانه برای بزرگسالان نوسواد	1	1	22	اصول کار مرجع	2	0
9	مواد و خدمات کتابخانه برای کودکان و نوجوانان	1	1	23	گزارش نویسی	1	1
10	ماشین نویسی فارسی	0	2	24	کارآموزی (3)	0	3
11	ماشین نویسی لاتین	0	2	25	کارآموزی (4)	0	3
12	کارآموزی (1)	0	4	26	درس اختیاری 1	2	0
13	کارآموزی (2)	0	4	27	درس اختیاری 2	2	0
14	تاریخچه کتابخانه و کتابداری	2	0				
34	جمع کل جدول	34	34				

جدول 6. تغییرات برنامه مصوب 1375 نسبت به برنامه مصوب سال 1369

ردیف	موضوع درس	نتیجه
1	مقدمات کتابداری (به ارزش سه واحد)	حذف شد
2	کارآموزی (1)	از 4 واحد به 3 واحد کاهش یافت
3	کارآموزی (2)	از 4 واحد به 3 واحد کاهش یافت
4	تاریخچه کتابخانه و کتابداری	به کتابخانه و کتابداری تغییر نام و تعداد واحد آن از 2 به 3 افزایش یافت
5	کتابشناسی (به ارزش 2 واحد)	حذف شد

جدول 7. تعداد موضوعات درسی برنامه مصوب 1369

ردیف	موضوع درسی	واحد	ردیف	موضوع درسی	واحد
1	کتابخانه و کتابداری	5	9	اداره کتابخانه	3
2	مرجع شناسی	9	10	مواد و خدمات کتابخانه برای بزرگسالان نوسواد	2
3	سازماندهی مواد	12	11	ماشین نویسی	4
4	مجموعه سازی	4	12	کتابشناسی	2
5	ساختمان و تجهیزات کتابخانه	2	13	گزارش نویسی	2
6	مواد سمعی و بصری	3	14	درس اختیاری 1	2
7	مواد و خدمات کتابخانه برای کودکان و نوجوانان	2	15	درس اختیاری 2	2
8	کارآموزی	14			
	جمع کل جدول				68

اما در برنامه درسی بعد از انقلاب (یعنی برنامه مصوب 1369 شورای عالی برنامه‌ریزی) 25 عنوان درسی اجباری و 8 عنوان درسی اختیاری وجود دارد (که از بین آن‌ها فقط 2 عنوان باید انتخاب شوند) (جدول 5)؛ یعنی تعداد کل دروس تخصصی کتابداری لازم برای اخذ کارشناسی در این رشته 27 عنوان است. این تعداد در برنامه مصوب سال 1375 به 25 عنوان کاهش یافته است (جدول 6). دروس تخصصی اجباری برنامه‌های مصوب 1369 به موضوعات درسی تبدیل شد که شامل 13 موضوع است و با احتساب دو درس اختیاری (که البته از 8 عنوان درس اختیاری، برخی از آن‌ها مثل مرجع‌شناسی اسلامی با این موضوعات مشترک است) به 15 موضوع می‌رسد (جدول 7). این تعداد موضوعات در برنامه مصوب سال 1375 به 14 موضوع کاهش یافت (موضوع کتابشناسی در برنامه جدید از فهرست برنامه‌ها حذف شد).

تعداد کل واحدهای اختصاصی برنامه مصوب 1369 (با محاسبه واحدهای دو درس اختیاری) 68 واحد است. از این تعداد، 34 واحد (50 درصد) نظری و بقیه عملی ارائه می‌شده است. اگر این ارقام را با دو برنامه مورد بررسی پیش از انقلاب مقایسه کنیم، مشخص می‌شود که حجم واحدهای عملی برنامه پس از انقلاب، 5/15 برابر دروس عملی موجود در برنامه پیش از انقلاب دانشگاه تهران، و 3/94 برابر دروس عملی برنامه پیش از انقلاب دانشگاه تبریز است. حتی در برنامه مصوب سال 1375 نیز همین وضعیت حاکم است؛ یعنی در برنامه اخیر تعداد کل واحدها به 62 واحد رسید که نیمی از آن عملی و نیم دیگر نظری است.

در مقایسه تعداد واحدهای گنجانده شده در برنامه درسی پیش از انقلاب و پس از انقلاب، مشخص می‌شود که از بین 15 موضوع گنجانده شده در برنامه پس از انقلاب (مصوب 1369)، 10 موضوع آن با برنامه پیش از انقلاب دانشگاه تهران و 9 موضوع آن با برنامه پیش از انقلاب دانشگاه تبریز مشابه است. به بیانی دیگر، درس‌های جدید در برنامه پس از انقلاب شامل 3 درس (ماشین‌نویسی، گزارش‌نویسی، کتابشناسی) از سرفصل دروس اجباری است. اما این تعداد در برنامه مصوب 1375 به دو درس کاهش یافت، چون درس کتابشناسی در برنامه اخیر حذف شد. همچنین از 8 عنوان درس اختیاری برنامه مصوب (که باید دو عنوان آن انتخاب شود) در مقایسه با دو برنامه موجود پیش از انقلاب، فقط 3 درس (خدمات عمومی، خدمات ویژه خارج از کتابخانه، شیوه‌های مطالعه) نسبت به برنامه‌های پیش از انقلاب، موضوعی جدید دارند.

تنوع موضوعات هر دو برنامه پیش از انقلاب نسبت به برنامه پس از انقلاب (19 موضوع برنامه دانشگاه تهران و 17 موضوع برنامه دانشگاه تبریز در مقابل 15 موضوع برنامه مصوب 1369 و 14 موضوع برنامه مصوب 1375) بیش‌تر است. البته باید در نظر داشت که تعداد واحدهای تخصصی برنامه دانشگاه تهران پیش از انقلاب حدود 1/5 برابر واحدهای تخصصی برنامه‌های مصوب پس از انقلاب است. در برنامه مصوب پس از انقلاب به خاطر دروس موضوعی غیرتخصصی، تعداد واحدهای تخصصی کم است. به هر حال تنوع موضوعی برنامه‌های پس از انقلاب نسبت به برنامه‌های پیش از آن کمتر شده است.

در کل، تغییرات برنامه‌های پیش از انقلاب با برنامه‌های پس از آن (در سطح دروس مشابه) بیش‌تر در سطح تغییر نام درس‌ها و تعداد واحدهای آن‌ها بوده است نه در محتوا. فهرست‌نویسی و طبقه‌بندی به سازماندهی مواد، انتخاب و تهیه به مجموعه‌سازی، مواد غیرکتابی به مواد سمعی و بصری، مدیریت کتابخانه به اداره کتابخانه و کارورزی به کارآموزی تغییر نام داده و تعداد واحدها (بویژه تعداد واحدهای عملی) نیز اغلب تغییر کرده است. دو درس مهم و سودمند حذف شده برنامه پیش از انقلاب، یکی علوم اطلاعات و دیگری روش تحقیق در کتابداری است که هر دو در برنامه دانشگاه تهران وجود داشته است.

همان‌طور که مشاهده شد تنها تجدیدنظر در برنامه درسی کارشناسی کتابداری مصوب پس از انقلاب، تغییر در کاستن از واحدهای تخصصی آن هم در سطح 6 واحد بوده است. اما با توجه به ظهور فناوری‌های

اطلاعات و ارتباطات و رایانه و ورود آن‌ها به کتابخانه‌ها و تغییر ماهیت و نوع کار کتابداران در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی، هیچ تغییری برای همگام شدن با این تحولات در محتوای درس‌ها ایجاد نشده است. در سال‌های اخیر شورای عالی برنامه‌ریزی، اختیار تغییر دروس را به دانشگاه‌ها واگذار کرده است³؛ به این صورت که در صورت داشتن دلایل توجیهی علمی و برای پاسخگویی به نیازهای واقعی جامعه (دیانی، 1379، ص 1)، گروه کتابداری هر دانشگاه تغییرات و سرفصل‌های جدید را تدوین می‌کند. سپس در صورت تأیید شورای دانشگاه موردنظر، گروه می‌تواند درس‌های جدید را ارائه کند. در این راستا، گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه فردوسی مشهد اولین گام را برداشته است و دروسی را تغییر داده که از دروس تخصصی کتابداری و غیر کتابداری و نیز دروس پایه هستند (دانشگاه فردوسی، ...، 1380). این تغییرات به شرح زیر هستند (جدول 8).

جدول 8. تغییرات دروس کارشناسی کتابداری در گروه کتابداری دانشگاه فردوسی⁴

واحد	به جای	واحد	درس‌های پایه (جدید)
2	1. فرانسه 1	2	1. زبان (متون تخصصی 3)
2	2. فرانسه 2	2	2. زبان (متون تخصصی 4)
2	3. روانشناسی عمومی	2	3. اطلاعات و اجتماع
2	4. تاریخ ادبیات جهان	2	4. نشریات ادواری
2	5. تاریخ ادبیات ایران	2	5. تاریخ ادبیات ایران و جهان
10	جمع	10	جمع

واحد	به جای	واحد	درس‌های تخصصی (جدید)
3	1. مواد سمعی و بصری	3	1. فناوری اطلاعات
3	2. مرجع‌شناسی تخصصی	3	2. مرجع‌شناسی الکترونیکی
2	3. ماشین‌نویسی فارسی	2	3. واژه‌پردازهای فارسی
2	4. ماشین‌نویسی لاتین	2	4. واژه‌پردازهای لاتین
3	5. سازماندهی مواد 4	3	5. سازماندهی رایانه‌ای مواد
2	6. گزارش‌نویسی	2	6. روش تحقیق در کتابداری و اطلاع‌رسانی
15	جمع	15	جمع

۱. این دستورکار به صورت آیین‌نامه در تاریخ ۱۳۷۹/۲/۱۰ به دانشگاه‌ها ابلاغ شده است.
 ۱. طبق گفته مدیر گروه کتابداری این دانشگاه، این دروس برای دانشجویان ورودی مهرماه ۱۳۸۲ به بعد در دست اجرا است.

واحد	به جای	واحد	درس‌های موضوعی (جدید)
3	1. آشنایی با بانک‌های اطلاعاتی علوم انسانی	3	1. آشنایی با نرم‌افزارهای پایگاه‌های اطلاعاتی جدید
3	2. جغرافیای شهر و روستاشناسی	3	2. آشنایی با سخت‌افزارها و نرم‌افزارهای مورد استفاده در کتابخانه
3	جمع	6	جمع

واحد	درس‌های انتخابی (جدید)
2	مبانی و روش‌های آموزش سواد اطلاعاتی

همان‌طور که مشاهده می‌شود این تغییرات شامل 10 واحد از دروس پایه، 15 واحد از دروس تخصصی کتابداری و 6 واحد از دروس تخصصی غیر کتابداری و افزودن یک درس اختیاری است. به نظر می‌رسد که این دروس تا حد زیادی به توانایی‌های دانشجویان رشته در ایجاد، سازماندهی و استفاده از محیط‌های اطلاعاتی جدید کمک کند. ضرورت آشنایی با فناوری اطلاعات و جامعه اطلاعاتی بر همگان روشن است. همچنین توانایی کار با برنامه‌ها و نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای و واژه‌پردازها، و سازماندهی رایانه‌ای برای کارشناس کتابداری ضروری به نظر می‌رسد تا بتواند پاسخگوی نیازهای بازار کار و جامعه در زمینه اطلاع‌رسانی باشد. در این زمینه گروه آموزش «انجمن کتابداران ایران» نیز مشغول فعالیت است. «کمیته تخصصی بازنگری در برنامه‌های آموزشی کتابداری و اطلاع‌رسانی درباره برنامه‌های درسی مقطع کارشناسی (گرایش علوم انسانی)» (مجری: گروه کتابداری دانشگاه اهواز) نیز مشغول بازنگری در برنامه‌های آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی است که در آینده نتایج آن به ثمر خواهد رسید. هرچند فهرست برخی برنامه‌های این کمیته به‌طور غیررسمی در اختیار نگارنده می‌باشد ولی به دلیل رسمی نبودن آن از ذکر نام درس‌ها خودداری می‌شود.

مقایسه برنامه درسی دوره کارشناسی کتابداری ایران با تایلند

برای اطلاع از کم و کیف برنامه‌های درسی دیگر کشورهای همسطح با کشورمان در اینجا نگاهی گذرا به برنامه درسی کشور تایلند می‌اندازیم که تقریباً در این رشته پیشینه‌ای شبیه کشور ما دارد. در این کشور دوره کارشناسی کتابداری در سال 1959 توسط «بنیاد فولبرایت»⁵ راه‌اندازی شده است. در سال 1971 بحث ماشینی کردن مطرح می‌شود و در سال 1988 به کتابداری و اطلاع‌رسانی تغییر نام می‌یابد («هانپول»، 1998، ص 1). اکنون سرفصل دروس آن‌ها در این مقطع به شرح زیر است و افزون بر آن، درس‌های دیگری به صورت اختیاری دارند که دانشجویان می‌توانند برای پاسخ به نیاز خود از آن‌ها استفاده کنند.

سیاهه دروس اصلی رشته کتابداری در تایلند (Hanpol, 1998)

- علم کتابداری	- اداره کتابخانه
- خدمات کتابخانه	- رده‌بندی و فهرست‌نویسی
- خدمات مرجع	- منابع اطلاعاتی
- فراهم‌آوری	- نشریات ادواری

- چکیده‌نویسی و نمایه‌سازی
- آرشيو و نشریات دولتی
- مواد دیداری و شنیداری در کتابخانه‌ها
- کارآموزی
- منابع اطلاعاتی در علم کتابداری
- فناوری اطلاعات
- مقدمه‌ای بر علم اطلاع‌رسانی
- ریزرایانه در کتابخانه‌ها
- فناوری در کتابخانه‌ها
- متون و منابع اطلاعاتی در علوم اجتماعی، علوم انسانی، علم و فناوری

با نگاهی گذرا به این برنامه، می‌توان دریافت که در صورت اجرای برنامه مصوب دانشگاه فردوسی، ما تقریباً به برنامه‌های این رشته در کشور تایلند نزدیک می‌شویم. همچنین آنچه پیش‌تر درباره دانشگاه پرتوریا در آفریقای جنوبی و فهرست برخی درس‌های آن (مثل بازیابی اطلاعات، سازماندهی اطلاعات، مدیریت سازمان‌های اطلاع‌رسانی، و کاربرپژوهی) گفته شد، مؤید این است که برنامه‌های درسی این رشته در کشور ما خیلی از آن‌ها عقب‌تر است و درس‌های مزبور در برنامه‌های کارشناسی ما جایی ندارد.

نتیجه‌گیری

از این مقایسه چند نکته حاصل می‌شود که به شرح زیر است:

1. تعداد واحدهای تخصصی کتابداری برنامه پیش از انقلاب در دانشگاه تهران خیلی بیش از تعداد واحدهای درسی مصوب پس از انقلاب، و پیش از انقلاب دانشگاه تبریز (به ترتیب حدود 1/5 و 1/45 برابر هر یک) است. این امر ناشی از وجود دروس تخصصی غیرکتابداری (یا گرایش) در برنامه مصوب، و دروس کهاد (رشته فرعی) (هریک 30 واحد) در برنامه دانشگاه تبریز است. اما با نگاهی به برنامه دروس پیش از انقلاب دانشگاه تهران مشخص می‌شود که تعداد دروس تکراری یا با محتوای مشترک (مثلاً در موضوع «کتابخانه و کتابداری» و «مواد و خدمات کتابخانه برای کودکان و بزرگسالان») زیاد دیده می‌شود.
2. تعداد واحدهای عملی در برنامه پس از انقلاب (مصوب 1369 و 1375) خیلی زیاد شده است. به نظر می‌رسد طراحان این برنامه بیش‌تر بر حرفه‌بودن رشته تأکید داشته و دارند. به همین منظور میزان کارهای عملی را معادل جنبه‌های نظری رشته تدارک دیده‌اند. در برنامه‌های پیش از انقلاب (هر دو برنامه مورد بررسی) تأکید ویژه بر جنبه‌های نظری شده است.
3. در برنامه پس از انقلاب هیچ‌گونه توجهی به دروس جدید مرتبط با رایانه و فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات نشده است. چنان‌که مشاهده می‌شود درس «علوم اطلاعات» در برنامه پیش از انقلاب دانشگاه تهران وجود داشته، اما حتی همین درس در برنامه‌های مصوب جایی ندارد؛ حال آن‌که انتظار می‌رفت تعداد درس‌های مرتبط به اطلاع‌رسانی و نظام‌های آن در برنامه‌های جدید افزایش یابد. شاید طراحان برنامه‌های مصوب به تصور نبود فردی که توانایی تدریس چنین درسی را داشته باشد، آن را حذف کرده‌اند. اما در هر صورت چنین دلیلی را نمی‌توان قبول کرد.
4. در برنامه‌های مصوب تأکید خاصی بر خدمات فنی در کتابخانه‌ها شده، حال آن‌که خدمات عمومی چندان مورد توجه قرار نگرفته است. با نگاهی به تعداد واحدهای «سازماندهی مواد» و «مجموعه‌سازی» (16 واحد) در مقابل «مرجع‌شناسی» (9 واحد) این نکته کاملاً مشهود است.
5. انتظار می‌رفت در برنامه مصوب سال 1375، یعنی پس از گذشت 6 سال از تدوین برنامه مصوب پیش از آن (برنامه مصوب 1369)، با توجه به تحولات بسیار زیاد در حوزه اطلاع‌رسانی در دهه 1990 در اروپا و دیگر کشورهای جهان، دروس جدیدی در این زمینه ارائه شوند. اما نه تنها درسی اضافه نشد، بلکه دو درس از مجموعه دروس تخصصی کتابداری حذف شد و تعداد واحدهای سه درس نیز تغییر کرد.
6. حذف درس «روش تحقیق در کتابداری» از برنامه پیش از انقلاب (دانشگاه تهران) نیز همان‌قدر

نامنتظره به نظر می‌رسد که درس علم اطلاعات آن گونه بود. شاید تصور این بوده است که کارشناس کتابداری نباید توان انجام پژوهش را داشته باشد تا روش‌های پژوهش را فراگیرد یا ضرورتی نداشته از این توانایی برخوردار باشد. این درس حتی در زمان حاضر سودمند و ضروری به نظر می‌رسد.

7. گروه کتابداری دانشگاه فردوسی مشهد زودتر از دیگر گروه‌ها به ضرورت این تحول پاسخ داده است. وجود مدرسانی در این گروه که بتوانند برنامه جدید را اجرا کنند، می‌تواند عاملی قابل توجه در این پیشقدمی باشد.

همان‌طور که پیش‌تر ذکر شد، بیشتر کارهایی که تاکنون در این زمینه انجام شده در حد نظر باقی مانده و عملاً در این 4 دهه عمر آموزش کتابداری ایران، در سرفصل برنامه‌ها تغییر چشمگیری مطابق با تحولات فناوری‌های جدید شکل نگرفته است. اول این که این زمینه نیاز به پژوهش بیش‌تر دارد. دوم این که نتایج پژوهش‌ها در صورتی ارزشمند خواهند بود که در عمل باعث تغییر در برنامه‌های درسی شوند.

همه کسانی که در این موضوع کار کرده‌اند، بر لزوم تحول تأکید نموده‌اند، و حتی پیشنهادهایی برای تغییر ارائه شده است. ولی ضروری است گروه‌های آموزشی به این تحولات بیش‌تر توجه کنند. تغییر و تحول، خصیصه جهان کنونی است و فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات بخشی از آن هستند. بسیاری از برنامه‌های درسی را می‌توان بر این اساس تغییر داد، برنامه‌های درسی رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی نیز جزئی از آن‌ها هستند.

منابع

- بهشتی، ج. (1380). «برنامه‌های درسی مطالعات اطلاع‌رسانی». ترجمه محمد حسین دیانی. کتابداری و اطلاع‌رسانی، 4(1). ص 120-130.
- جوکار، ع. ر.، حمدی پور، الف. (1380). «نیاز به تحول در برنامه‌های درسی کارشناسی کتابداری و اطلاع‌رسانی». کتابداری و اطلاع‌رسانی، 4(2). ص 9-25.
- دیانی، م. ح. (1362). «نقد برنامه دوره کاردانی کتابداری». دانشگاه انقلاب، 28، ص 42-65.
- دیانی، م. ح. (1372). «ارزیابی برنامه‌های درسی رشته کتابداری در سطح کارشناسی». پیام کتابخانه، 3(4)، ص 33-38.
- دیانی، م. ح. (1379). «برنامه آموزش دوره کارشناسی کتابداری و اطلاع‌رسانی: پیشنهادهایی برای تحول». کتابداری و اطلاع‌رسانی، 3(1)، ص 1-20.
- دانشگاه آذربایجان. (1355). «راهنمای دانشگاه آذربایجان». تبریز: دانشگاه آذربایجان.
- دانشگاه تهران، دانشکده علوم تربیتی. (1356). راهنمای دانشکده علوم تربیتی، سال تحصیلی 36-2535. تهران: دانشگاه تهران، معاونت برنامه‌ریزی و آینده‌نگری، دفتر برنامه‌ریزی آموزشی.
- دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی. (1380). صورتجلسه مورخ 1380/9/27، بند 1.
- فتاحی، ر. الف. (1379). «الگوی برای بازنگری و تجدیدنظر ساختار آموزش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی در ایران با توجه به تحولات جدید در محیط‌های اطلاعاتی». کتابداری و اطلاع‌رسانی، 3(1)، ص 21-44.
- وزارت فرهنگ و آموزش عالی، شورای عالی برنامه‌ریزی، گروه علوم انسانی، کمیته تخصصی کتابداری و اطلاع‌رسانی. (1371). مشخصات کلی، برنامه و سرفصل‌های دروس دوره کارشناسی کتابداری، مصوب دویست و پنجمین جلسه شورای عالی برنامه‌ریزی، مورخ 1369/8/6. تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی (پلی‌کپی).
- وزارت فرهنگ و آموزش عالی، شورای عالی برنامه‌ریزی، گروه علوم انسانی. (1376). مشخصات کلی، برنامه و سرفصل‌های دروس دوره کارشناسی کتابداری (در شش گرایش)، مصوب سیصد و بیست و چهارمین

جلسه شورای عالی برنامه‌ریزی، مورخ 1375/6/18. تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی (پلی کپی).

Begum, R., Bahri, C. N. (2000). **The 2020 academic librarian: meeting the challenges of change**. Available at:
<http://www.iiu.edu.my/iclise/files/session4/pres4/2.htm>

Buckland, M. (2000). "The Academic Heritage of Library and Information Science: Resources and Opportunities". Association for Library and Information Science Education 85th Anniversary Celebration, San Antonio, Texas, Jan 11-14, 2000. Opening plenary session. Available at:
<http://www.sims.berkeley.edu/~buckland/alise00.html>

Coetzee, H S., De Boer, A. L **The thinking preferences of learners in cataloguing and classification: summary of a study of second year learners at the University of Pretoria**. Available at: <http://www.ifla.org/IV/ifla66/papers/014-171e.htm>

Hanpol, T.(1998). "Analysis of undergraduate library and information science in Thailand". **64th IFLA general conference, August 16 - 21, 1998, Amsterdam**. Available at: <http://www.ifla.org/IV/ifla64/005-140e.htm>